

CHP'nin Sosyal Demokratlaşması Sürecinde Kemalizm Tartışmaları: 1961-1980

*"Genel sekreter Atatürk'ü eleştirmiştir.
Buna hakkı yoktur. Atatürk bir tabudur."
CHP Parti Meclisi Raporu'ndan (1970)*

*"Atatürk'ü bir Tanrı olarak ele almamak gerekir."
"Atatürk bütün tabuları yıkmış..."
Bülent Ecevit (1970)*

Cemal Fedayi*

Giriş

CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecinin kökleri 1961 yılına kadar uzanır. CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecinde ilk başlarda telaffuz edilen kavram, "Ortanın Solu" karamıdır. 1965 seçimleri öncesinde İnönü, CHP'nin ortanın solunda bir parti olduğunu resmen ilân etmiştir. İnönü'nün ülkede gelişen sol akımlara karşı bir çeşit resmî tavır, bir önleyici tutum alma şeklinde tasarladığı ortanın solu kavramına daha sonra, CHP'yi "gerçekten" sosyal demokrat bir partiye dönüştürmek isteyen bir grup sahip çıkmıştır. Bülent Ecevit'in siyasal önderliğindeki bu ekip, karşıtlarıyla mücadele içinde gelişerek CHP'yi örgütsel ve düşünsel plânda tamamen ele geçirmiştir. Bu süreçte, bu gruba

yöneltilen eleştirilerin başında "komünizme müsamahakârlık ve Kemalizm'den sapma"¹ suçlamaları gelmektedir. Bu çalışmada esas olarak, CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecinde parti içinde yaşanan Kemalizm tartışmaları incelenmiş ve analiz edilmiştir. Parti dışından CHP'ye bu bağlamda yöneltilmiş eleştirilere ve karşı eleştirilere de kısaca değinilmiştir.

Bilindiği gibi, Atatürk'ün sağlığında Atatürk tarafından, "Kemalizm" diye ifade edilebilecek bir ideoloji kurulmamıştır. Atatürkçülük ya da Kemalizm olarak adlandırılacak doktrinleştirme/ideolojileştirme gayretlerini bizzat Atatürk engellemiştir.² 6 ok ola-

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Mazıcı, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 566.

² Aydemir, Ş. Süreyya, *Lider ve Demagog*, İstanbul, 1997, s. 141; Akşin, Sina, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal,

rak bilinen Atatürk ilkeleri de, net olarak tanımlanmamış, genel yönsemeler şeklinde CHP'nin resmî metinlerine girmiş ilkelere. Aydemir'in nitelemesiyle CHP, "biraz da programsız olarak" doğmuştur.³ 1939 yılında toplanan CHP büyük kurultayında Kemalizmin tahakkuk ettirilmiş realiteler olduğu hususu vurgulanmıştır: "Kemalizm bir ideal değildir. Tahakkuk ettirilmiş bir takım realitelerdir. Siyasî, iktisadî, içtimaî, zirâî velhasıl bir milletin bütün siyasî faaliyetlerine giren şeyler bu Kemalizmin içindedir."⁴ 1946-1960 arası dönemde de DP-CHP kütuplaşması Kemalizm/anti-Kemalizm ekseninde şekillenmemiştir.⁵

Kemalizmin katı bir ideoloji olarak kurgulanması ve siyasal kütuplaşmalarda bir araç olarak kullanılması daha çok 1960 sonrası dönemde görülmüştür. 1960 sonrasının yoğun ideolojik ortamında, birbirinden çok farklı Kemalizm yorumları üretilmiştir. Bunlar arasında, Kemalizm'i kesin, katı, değişmez ve yeni açılımlara kapalı bir ideoloji olarak algılayan akımlar da ortaya çıkmıştır. 1961 sonrasında, CHP'yi sosyal demokrat bir partiye dönüştürmek isteyen grupların rakipleri daha çok Kemalizm'i bu biçimiyle anlayanlardan oluşmaktadır.

1961 Anayasası, Sol Akımlar ve Kemalizm

27 Mayıs, Türk siyasal hayatında köklü altüst oluşlara neden olmuş, siyasal geleneklerin oluşumunu ve demokrasinin doğal gelişimini sekteye uğratmıştır. 27 Mayıs sonrasında, bir taraftan DP'nin mirasına sahip çıkmak üzere yeni partiler (AP, YTP) kurulurken, bir ta-

raftan da varolan partiler (CHP, CKMP) hızlı bir değişim sürecine girmişlerdir. 27 Mayıs sonrası dönemde sadece siyasal alan değil, düşünsel, sosyal ve ekonomik alan da yeni bir değişim ve dönüşüm dalgasının içine girmiştir. Bu yoğun düşünsel hareketliliğin bir yansıması da Atatürkçülük/ Kemalizm tartışmalarında görülmüştür. Daha önceki dönemlerde görülmedik derecede, bu konu üzerinde yoğun tartışmalar ve kütuplaşmalar yaşanmıştır. Bu yoğun tartışma ortamında doğal olarak bir tek Kemalizm değil, birden çok Kemalizm yorumları geliştirilmiştir; hem sağda hem solda, çok çeşitli ve birbirinden oldukça farklı Kemalizmler ortaya çıkmıştır. Bu arada CHP içinde de farklı Kemalist yorumlar ortaya çıkmış ve bunlar birbirleriyle kıyasıya çatışmıştır. Sözü ettiğimiz bu çatışma CHP'nin sosyal demokratlaşmasıyla paralel bir biçimde seyretmiştir.

Her ne kadar resmen ilânı 1965 yılında da olsa, CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci 1961 yılına kadar geriye götürülebilir. 1961 Anayasası genel olarak, *sola açık* bir anayasa olarak kurgulanmıştır. İlk defa olarak Anayasaya "sosyal" kavramı girmiştir. Erdoğan'ın da belirttiği gibi, 1961 Anayasası "sosyalist anlayışlardan epeyce etkilenmiş" bir anayasadır.⁶ Anayasa'nın sağladığı bu uygun zeminin de etkisiyle 1961 sonrasında ülkede sol akımlar hızla doğmaya ve gelişmeye başlamıştır. Adı konmamakla birlikte, CHP'nin sosyal demokratlaşmasına yönelik düşünsel hareketlilik 1961 yılının sonlarında başlamıştır. Bu amaca yönelik ilk somut girişim ise 1962 yılında gerçekleşmiştir.⁷ CHP'nin Kemalizmden ödün verdiğine yönelik ilk ciddi eleştiriler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8, s. 2039.

³ Aydemir, *age*, s. 141.

⁴ Demirel, Ahmet, "İsmet İnönü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s.129.

⁵ Bora, T., Taşkın, Y., "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 531.

⁶ Erdoğan, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, 2003, s. 89

⁷ Fedayi, Cemal, "Ortanın Solu Akımı", *Liberal Düşünce*, Sayı 33, Kış 2004, s. 165.

Yukarıda değindiğimiz gibi, 1960 sonrasında, birbirinden oldukça farklı Kemalizmler üretilmiştir. Bu farklı Kemalizm yorumları, siyasal mücadelelerin hızlandığı dönemlerde keskinleşerek, rakip grupların Atatürkçülükten/Kemalizmden sapmakla suçlanmasına elverişli araçlara dönüşmüştür. Bu durum, “Gerçek Atatürkçülük” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Her bir kesim kendi Atatürkçülüğünün gerçek ve geçerli Atatürkçülük olduğunu iddia ederek karşı grubu Atatürkçülükten sapmakla itham eder hâle gelmiştir. Fakat sonuçta, 12 Mart’ın başbakanı Nihat Erim’in ifadesiyle, “Kimin yumruğu kuvvetliyse, onun Atatürkçülüğü geçerli olmaktadır.”⁸

Siyasal ve düşünsel yaşamı hegemonize eden bu durum, oluşum ve girişim hâlindeki siyasal akımların sağlıklı ve olağan gelişmelerini de engellemiştir. Bora ve Taşkın’a göre, Kemalizmin siyasal mücadeleyi hegemonize eden egemen ideoloji vasfı, sağ-sol ayrışmasının (veya başka ideolojik kutuplaşmaların) sorunsalla ilgili bir ayrıma dönüşemeyip, tematik düzeyde kalmasına neden olmaktadır.⁹

Gerçek Atatürkçülük/Gerçek Kemalizm konusundaki suçlamalar ve tartışmalar, partiler arasında olduğu gibi, parti içi mücadelelerde de yoğun olarak yaşanmıştır. Atatürk’ün kurduğu parti olması nedeniyle CHP içindeki bu tür tartışmalar daha keskin ve daha yıpratıcı olmuştur. Sosyal demokrasiyi savunan grup, bu yeni yönsemelerini güçlendirmek ve bir anlamda meşrulaştırmak amacıyla yönelik yeni bir Kemalizm yorumu geliştirirken, muhalifler bu grubu CHP’yi Kemalizmden saptırmakla suçlamıştır. Esasen yeni grup Kemalizmden tamamen ayrılmamıştır; Kemalizmi yürüten, donmamış bir

ideoloji olarak görerek sosyal demokrasiyle uyuşan yeni bir Kemalizm yorumu geliştirmişlerdir. Bu grubun Kemalizmden büsbütün ayrılması söz konusu değildir.¹⁰ Farklı bir Kemalist yorum geliştirilmiştir; fakat Kemalizme cephe alınmamıştır. CHP içindeki sosyal demokrat harekete muhalif olanların açıkça söylemediği, CHP’nin eski Kemalist yorumdan yeni bir Kemalist yorumuna doğru evrilmesi gerçeğidir. 1965 sonrasında şiddetlenen bu tartışmaların ayrıntısına ileride girecektir.

İçine girilen yeni dönemde yeni bir Kemalist yorum da Doğan Avcıoğlu ve taraftarları tarafından geliştirilmiştir. Genel olarak “Kemalist Sol” olarak adlandırılan ve *Yön* dergisi etrafında gelişen bu akım Kemalizmi demokratik yöntemleri dışlayan ve yadsıyan bir anlayışla yorumlamıştır. “Atatürk devrimleriyle amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmanın”¹¹ yeni bir yorumu, sol bir entelektüel zeminde inşa edilmiştir. Daha CHP içindeki sosyal demokratlaşma süreci ve buna bağlı olarak Kemalizm tartışmaları hızlanmadan önce, CHP’ye yönelik olarak Kemalizm bağlamında ilk eleştiriler bu gruptan gelmiştir. Bu grup CHP içinde kendilerine yakın olanlar aracılığıyla CHP’yi “*daha Atatürkçü*” yapmaya dönük faaliyetlere girişmiştir. CHP’nin Atatürk devrimlerine sırt çevirdiği iddiası, parti içi mücadelede kullanıldığı gibi, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 darbe teşebbüslerinin ideolojik dayanağını da oluşturmuştur. 1962

⁸ Aktaran: Perinçek, Doğu, *Atatürk’ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980, s. 47.

⁹ Bora ve Taşkın, *agm*, s. 545.

¹⁰ Bununla birlikte, 1980 sonrasında CHP’nin devamı olarak kurulan SHP içinde, 6 ok’la ilişkinin tamamen kesilmesini, sosyal demokrat ideolojinin kurulması için zorunlu sayan bir görüş de belirlemiştir. Bkz. Kahraman, H. Bülent, *Sosyal Demokrasi, Türkiye ve Partileri*, Ankara, 1993, s. 167. SHP üzerine önemli eleştiriler geliştiren A. Savaş Akat’a göre de 6 okun her biri demokrasi dışı bir yönetimin ilkeleridir; sosyal demokrasinin ilkeleri değildir. Akat, A. Savaş, *Sosyal Demokrasi Gündemi*, İstanbul, 1991, s. 23.

¹¹ Özdemir, Hikmet, *Sol Kemalizm*, İstanbul, 1993, s. 317.

yılı sonbaharında CHP il kongrelerinde “devrimlerden taviz” sözleri sıkça duyulmaya başlanmıştır. *Ulus* gazetesi başyazarı ve milletvekili Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “CHP’nin Atatürk ilkelerinden taviz verdiği” iddiasıyla 14 Ekim’de üyelikten istifa etmiştir. Atatürkçülükten taviz verdiği yolundaki eleştirilerin artması üzerine İnönü, CHP’nin Atatürkçülükten sapmadığını izah etmek zorunda kalmıştır. Bu konuda yaptığı konuşmasında, “*Bir devrim üzerinde rötüş yapmakla, onu inkâr etmek arasındaki farka*” dikkat çekmiştir. İnönü’ye göre, biri hayatîyetin, öteki geriye dönüş arzusunun ifadesidir. *Yön*’e yakın isimlerden İlhan Selçuk, 28 Ekim 1962 tarihli “Tampon Parti” başlıklı yazısında, CHP’nin asıl kudretini seçim sandıklarında değil, Atatürk ihtilalinde araması gerektiğini ifade etmiştir. Selçuk’a göre, CHP, daha az oy pahasına da olsa, “daha Atatürkçü” olmalıdır.¹²

Yön hareketi, Atatürkçülüğü demokrasi dışı bir bağlamda yorumluyordu. Atatürk’ü demokrasi dışı bir bağlamda yorumlayan ve CHP içinde de uzantıları bulunan sol grupların yaygınlık kazandığı bir entelektüel ortamda¹³ CHP içinde gelişen sosyal demokrat hareket, demokratik bir Atatürkçülük yorumunda ısrarlı olmuştur. Sosyal demokrat hareket rakiplerinden, bu farklı demokratik Atatürkçülük yorumuyla kesin bir şekilde ayrılmıştır.

CHP’yi siyasal bir manivela olarak kullanma niyetinde olan¹⁴ Doğan Avcıoğlu liderliğindeki *Yön* hareketi 1960’ların başla-

rında olduğu gibi, sonlarında da, CHP içindeki sosyal demokrat harekete karşı, Orhan Kabibay’ın başını çektiği grup başta olmak üzere tüm Ortanın Solu karşıtlarına destek vermiştir. 1969 sonlarında çıkmaya başlayan *Devrim*, Ortanın Solu karşıtı yayınları ile dikkati çekmiştir. “Cici Demokrasi” yerine “askerî” çözümler arayan Avcıoğlu en keskin eleştirilerini CHP içindeki Ortanın Solu ekibine ve ekibin lideri Ecevit’e yöneltmiştir. Hasan Cemal bunun nedenini şu cümlelerle açıklamıştır: “Çünkü Ecevit’in başını çektiği Ortanın Solu hareketinin güçlenmesi, Avcıoğlu tarafından Türkiye’de parlâmentoculuğun, demokratik rejimin güçlenmesine yol açacak bir gelişme olarak görülürdü. (...) Doğan Bey bu yüzden Ecevit’e acımasızca vurur, buna karşılık CHP’de bir askerî yönetime kredi açabileceğini düşündüğü Nihat Erim, Orhan Kabibay gibi politikacılarla bütün Ecevit muhaliflerine destek verdi.”¹⁵

CHP’de Bölünme: “Sosyalist Halk Partisi” ve “Kemalist Halk Partisi”

a. Ortanın Solu’nun İlânı ve Yeni Kemalizm Yorumu

CHP’nin sosyal demokratlaşması sürecinin resmî ilânı 1965 seçimlerinden kısa bir süre önce İnönü tarafından yapılmıştır. İnönü’nün kafasındaki sosyal demokrasi, aşırı sol karşıtı, CHP’nin geçmişini dışlamayan, devletçilik ilkesini öne çıkaran bir sosyal demokrasi anlayışıydı. Yeni bir anlayışa tekabül etmiyordu. Ahmet Demirel’in de vurguladığı gibi, İnönü’ye göre, Ortanın Solu, Kemalizmden bir sapma değildir; Ortanın Solu, Kemalist ilkelerin farklı bir isimle yeniden dile getirilmesinden başka bir şey değildir.¹⁶ Zaten İnönü

¹² Erdem, Tarhan. “CHP’de Parti İçi Mücadelede ‘Kemalizm’ ve ‘Devrimler’ Tartışmaları Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 450-456.

¹³ Erdem, Tarhan. “CHP’de Parti İçi Mücadelede ‘Kemalizm’ ve ‘Devrimler’ Tartışmaları Üzerine”, s. 450.

¹⁴ Aydın, Suavi, “Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galiyefizmden Kemalizme Türkiye’de ‘Üçüncü Yol’ Arayışları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul, 2004, s. 461

¹⁵ Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım*, İstanbul, 1999, s. 210.

¹⁶ Demirel, Ahmet, “İsmet İnönü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 133.

CHP'yi bir partiden çok, devleti muhtelif tehlikelerden koruyan bir devlet örgütü olarak görmekteydi. 1961 sonrası sol akımlar güçlendiği için CHP'yi anti-sol bir konumda yeniden konuşturmak istemişti. Fakat bu sıralarda, CHP'yi gerçek anlamda sosyal demokrat bir parti yapmak isteyen Ecevit liderliğinde parti içi bir grup teşekkül etmişti. Bu grup, Turan Güneş liderliğindeki bir entelektüel ekibin ideolojik desteği ile gittikçe büyüyerek CHP'yi tamamen ele geçirmiştir.

Yeni oluşan bu grup partinin yıllardır süregelen seçim yenilgilerinin başlıca nedenleri bağlamında şu konulara dikkat çekmiştir: 1930'ların ve 1940'ların baskıcı rejimi, Atatürk'ün laikleşme reformları ve CHP'nin elitist yapısı.¹⁷ Ecevit'e göre, Atatürk üst yapı devrimlerini gerçekleştirmiş olmakla birlikte altyapı devrimlerini gerçekleştirememiştir; artık sıra altyapı devrimlerine gelmiştir. Grubun entelektüellerinden Baykal'a göre de, Kemalizm tıkanmıştır; içine girilen yeni dönemde Kemalizmin tıkanacağı noktayı aşma imkânı doğmuştur; yani altyapı devrimlerini yapma imkânı doğmuştur, bu gerçekleştirilmelidir.¹⁸

Grubun lideri Ecevit, bu dönemde geliştirdiği görüşlerini haklılaştırmak için Atatürk öncesi Osmanlı dönemini de analizlerine dahil etmiştir. (Bu nokta bile CHP-Kemalizm ilişkisi açısından önemli bir değişime ve kopmaya işaret etmektedir.) *Toplumcu Düşün* dergisinin yorumuyla Ecevit, Osmanlı tarihinde demokratik sol uzantılar aramıştır.¹⁹ Bir bakıma Ecevit, Cumhuriyet'in tek parti yıllarında bulamadığı demokrasinin izlerini Osmanlı'da arama gayreti içine girmiştir.

Ecevit'e göre, Osmanlı'daki mutlakiyet, Osmanlı'nın son dönemlerinde, "politikacı-asker karışımı yönetim" tarafından kurulmuştur. Bu dönemden önceki tarihlerde padişah ve vezirlerin yetkileri, tarihte başka pek az ülkede görülebilecek ölçüde sınırlı idi. "Siyasal demokrasinin unsurlarından biri olan iktidar sınırlılığı Osmanlı düzeninde fazlasıyla vardı. Devlet kuruluşu federatif, toplum yapısı plüralistti. (...)"²⁰

Bu grubun CHP içindeki ilk başarısı 1966 yılında yapılan 18. Kurultay'da genel sekreterliği ele geçirmesidir. Ortanın Solunu sosyal demokrat anlayışla kurmaya çalışan ekip her ne kadar Kemalizme eleştirel yaklaşırsa da, biraz da meşruiyet kazanmak için Ortanın Solu yaklaşımını bir şekilde, altı ilkeyi yeni bir yoruma tâbi tutarak, Atatürk ilkeleriyle uyumlu hâle getiriyordu. Örneğin, bu Kurultay'da yaptığı konuşmada Ecevit, Ortanın Soluna karşı koyanları "Atatürk ilkeleriyle çelişme hâlinde" olmakla suçlamıştır.²¹

Bu grubun parti içinde güçlenmesi ve ortanın solu sloganının içini sosyal demokrat bir içerik ile doldurmaya yönelik entelektüel çalışmalarının artması üzerine, Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları muhalif bir cephe kurarak parti içi mücadeleyi başlatmışlardır. Parti içi dengeler açısından İnönü bu dönemde, daha güçlü gördüğü Feyzioğlu'na karşı, yeni teşekkül etmekte olan Ecevit grubunu desteklemiştir. Ortanın Solu kavramını sahiplenen bu grup, bu kavram aracılığıyla CHP'nin hem düşünsel içeriğini hem de seçmen nezdindeki, "zengin, memur ve aydınların partisi" şeklindeki olumsuz imajını²² değiştirmek istemiştir.

¹⁷ Güneş-Ayata, Ayşe, *CHP: Örgüt ve İdeoloji*, Ankara, 1992, s.88.

¹⁸ Baykal, Deniz, "Toplumsal Yapı Çözümlemesi ve Gelişme Doğrultusunun Teşhisi", *Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971, s. 226-227.

¹⁹ "Yol Ayrımında CHP", *Toplumcu Düşün*, Haziran-Temmuz 1979, Sayı 10, s. 357.

²⁰ Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, İstanbul, 1975, s. 46.

²¹ Çavdar, Tefik, "Cumhuriyet Halk Partisi 1950-1980", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8, s. 2033.

²² Sencer, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1971, s. 296; Abadan, Nermin, *1965 Seçimlerinin Tahlihi*, Ankara, 1966, s. 180.

CHP üzerindeki böylesine esaslı bir girişim, hâliyle Atatürk'ün ve 6 okta ifadesini bulan Atatürk ilkelerinin de yeniden yorumlanmasını gündeme getirmiştir. Kemalizmin bir doktrin kalıbı içinde donmuş bir ideoloji olmadığını ifade eden Ecevit'e göre, Kemalizmin bu özelliği, ona değişik şartlara uyulanabilme ve Atatürk'ten sonra da Türk toplumuna yön verebilme yeteneği kazandırmıştır.²³ Ecevit Atatürk'ün devrimcilik ilkesini de, bir nevi "kesintisiz devrim" şeklinde yorumlamıştır.²⁴ Genel olarak belirtmek gerekirse, Ecevit ve arkadaşları Atatürk ilkelerini demokrasi ve sosyal demokrasi ekseninde yeniden yorumlamış, bir anlamda yeniden inşa etmişlerdir. Bu yolda da öncelikle halkçılık ve devrimcilik ilkelerini, amaçlarına ulaşma açısından uygun ilkeler olarak görmüşlerdir. Bu grup, sosyal demokrat görüşlerini temellendirme ve meşrulaştırma açısından, özellikle *devrimcilik* ve *halkçılık* ilkelerini istihdam etmişlerdir.

Ortanın Solu hareketinin öncü fikir adamlarından Turan Güneş'e²⁵ göre, Atatürk bir ideolog değildir; Atatürk gerçekçi bir politikacıdır. Kurtuluş Savaşı'nı da gerçekçiliği ve zamanının koşullarını çok iyi değerlendiren politik dehasıyla kazanmıştır. Atatürk'ü özellikle bir politikacı olarak kabul ettiği için Güneş'e göre, "Atatürk ideolojisi veya Atatürk'ün sosyal, ekonomik ve toplumsal konuları içeren bir ideolojisi yoktur." Çünkü Güneş'e göre, 1919-1938 arasında

olup biten her şeyin Atatürk'e mal edilmesi ve bunun da bir ideoloji olarak sunulması durumunda, içinden çıkılmaz bir duruma düşülmüş olur: "Atatürk'ü, Atatürkçülük adı altında bugün bir toplum modeli gibi gördüğümüz takdirde, düş kırıklığına uğrarız. Örneğin bir 1930'un, bir 1925 ya da 1935'in Türkiye'sinin ekonomik ve toplumsal kültürünü sanki Atatürkçülük gibi bugün kabul ettirmeye kalkacak olursak, ona böyle bir ideolojik içerik vermeye ya da bunu bir toplum modeli saymaya kalkacak olursak...doğrudan doğruya *gericilik* yapmış oluruz." Güneş'e göre, Atatürk, özellikle bir politikacıdır, ayrı bir ideolojisi yoktur, "ayrı davranışları" vardır.²⁶

Esasında, Ecevit önderliğindeki sosyal demokrat hareket CHP'yi yerel ve merkezî seçkinlere dayanan geleneksel yörüngesinden çıkarıp yönetilenlere/halka dayanan bir parti hâline getirmeyi amaçlayan bir harekettir. "Halka rağmen halk için" şeklindeki geleneksel anlayış yerine "*Halk için halkla beraber*" anlayışını yerleştirmeyi hedeflemiştir. CHP içindeki eski ve yeni halkçılık anlayışlarının karşılaştırılması açısından, Şevket Süreyya Aydemir'in, 1970 yılında yapılan Demokratik Sol Düşünce Forumu'nda dile getirdiği görüşleri oldukça açıklayıcıdır: "Benim için halkçılık, halka rağmen fakat halk içindir. 'Halk için halkla beraber', bugün yeni bir formüldür. Ben bugün de halka rağmen fakat halk için halkçılık olarak anlarım... CHP'nin temsil etmesi gereken halkçılık, 'halk için halka rağmen halkçılık' olmalıdır." Aydemir'e göre, "halk için halkla beraber" şeklindeki halkçılık, hukuksal olarak yanlış sonuçlara, hatta anarşiye yol açabilecek bir anlayıştır.²⁷

²³ Ecevit, Bülent, "Atatürk ve Doktrin", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 678. (İlk yayım: Forum dergisi, 1.12.1962)

²⁴ Bozarslan, Hamit, "Bülent Ecevit", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 460

²⁵ Taşkın'a göre, CHP'de Kemalizmin yerli bir sosyal demokrasi çizgisiyle bağdaştırılmasına dönük Ortanın Solu hareketinin başını çekenlerden Turan Güneş bu misyonu, Turhan Feyzioğlu'nun kişiliğinde temsil edilen "cumhuriyetçi muhafazakarlık"tan ayrılmıştır. Taşkın, Yüksel, "Turan Güneş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 452.

²⁶ Güneş, Turan, vd., *Atatürk'ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980, s. 32-37.

²⁷ Aydemir, Ş. Süreyya, "Ekonomik, Politik Değişmeler", *Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971, s. 39.

CHP'yi sosyal demokratlaştırmayı hedefleyen Ortanın Solu akımı, devletçiliği bile halkın yararı ekseninde yeniden tanımlamıştır. Ecevit'in *Ortanın Solu* kitabında devletçilik, halkın hizmetinde olmak şeklinde tanımlanmıştır. CHP'nin geleneksel anlayışı halkçılığın yeni yorumuyla tersyüz edilmiştir: Artık halk devletin hizmetinde değil, devlet halkın hizmetinde olacaktır.²⁸ Turan Güneş'e göre de, Atatürk devrimleri ve Atatürk ihtilalinin felsefesi bir mutlu azınlığın huzur içinde yaşamasını hedeflememiştir. Atatürk rejiminin temelinde *halkçılık* ve *toplumculuk* vardır.²⁹ Ecevit'in ünlü "Toprak işleyen, su kullananın" sloganı da genel olarak devletçiliğin halk lehine zayıflatılmasına hizmet edecek bir yorum olarak görülebilir. Nitekim Cumhuriyet yazarı Cihat Baban bu sloganı; devleti zayıflatmaya yönelik bir slogan olduğunu ileri sürerek, yermiştir.³⁰ Sina Akşin de CHP'yi, Atatürk devletçiliğine sahip çıkmamakla suçlamıştır.³¹

CHP'nin *yeni halkçılık anlayışı*, doğal olarak seçkinlik karşıtı bir içerik de taşımaktadır ve esaslı bir aydın eleştirisi içermektedir. Sosyal demokrat hareket, CHP'yi seçkinlerin ve eşrafın partisi olmaktan çıkarıp, doğrudan halkın partisi yapmayı amaçlamıştır. Ortanın Solcularına göre Türk aydınları, tarihlerinin nesnel bir çözümlemesine girişmeli ve kendi *tarihleriyle* hesaplaşmayı yaşamalıdır. Ecevit'e göre, Türk aydınları geleneksel olarak halktan kopuktur. Aydınlaraya yönelik yoğun eleştiriler getiren Ecevit'e göre, halk da, kendilerini halktan üstün gören aydınlardan

kurtuluş beklememelidir.³² Turan Güneş'e göre de, sadece aydınların çıkarına işleyen bir rejime "aydınların diktatörlüğü" denir ve bunun adı da ilerencilik değil *gericiliktir*. Aydınlar düşüncelerini halka dayatma yoluyla değil, eğer kendilerine güveniyorlarsa ikna yoluyla kabul ettirmelidir: "Kitleden korkacaksın, hiçbir sıkıntıya katlanmadan zorla başa geçip oturacaksın, birtakım kanunlar çıkaracak, herkesi susturacaksın, sonra da ilerici olacaksın, devrimci olacaksın." Güneş seçkin davranışların Atatürkçülükle ilişkilendirilmesinin de yanlışlığını vurgulamıştır: "Atatürkçülük, bir mutlu azınlığın değil, temel ilke olan halkçılığın bir gereği olarak toplumun yararını gözetir."³³

Güneş'e göre, aydınlar kesiminin büyük çoğunluğunu oluşturan memurlar, Atatürk devrimlerine bağlılık göstermiş, fakat bir yaratıcı "ilerencilik" unsuru durumuna gelememişler ve bürokratik uyumsuzluk içinde kalmışlardır. Memurlar dışındaki aydınların ilericiliği de, rahat yaşamalarına imkân verdiği için Atatürk devrimlerine bağlılıktan öteye geçmemiştir. Bu aydınlar, halkın yararına yapılacak reformlara, kendilerine de bir takım yükümlülükler getireceği için, itiraz etmişlerdir. Memurlar dışındaki aydınların büyük bir kısmının; büyük veya küçük tüccar, gazeteciler ve serbest meslek sahiplerinden oluştuğunu söyleyen Güneş, bunların ilericiliğinin Atatürk devrimlerine bağlılıktan öteye geçmediğini ifade etmiştir: "Atatürk devrimlerini de burjuva sınıfının rahat yaşamasına, modern yaşantının nimetlerinden yararlanmasına olanak verdiği için tutuyorlar. Bu sınıf, örneğin gelirin aşağı sınıflara da dağılmasına yol açacak derecede köklü bir devrim taraftarı değildir. Çünkü öyle bir atılım

²⁸ Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, İstanbul, 1975, s. 26.

²⁹ Güneş, Turan, "Aydınların Diktatörlüğü", *Hür Vatan*, 20.2.1962, s. 3.

³⁰ Baban, Cihat, "Atatürk'e Dönüş", *Cumhuriyet*, 31.7.1971'den nakleden: Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1992, s. 365.

³¹ Akşin, agm, s. 2041.

³² Savaş, Aycan, *Türkiye'de Ortanın Solu Hareketi*, (Yayımlanmamış Master Tezi), Ankara, 2000, s. 137.

³³ Güneş, Turan, "Aydınların Diktatörlüğü", *Hür Vatan*, 20.2.1962, s. 3.

kendilerine de bir takım yükümlülükler yükleyecek, rahatlarını kaçıracaktır.”³⁴

Halkçılık anlayışındaki değişim 1972 sonrasında en ileri noktasına ulaşmıştır. Yeni halkçılık anlayışı eskisinden o kadar farklıdır ki, artık yeni halkçılık anlayışı 1930'lardaki halkçılığa karşı bir tepki haline gelmiştir. 1972 kongresinde değiştirilen şeylerden biri de, daha önceki sınıfsız toplum anlayışıydı. Önceki halkçılık hareketi sınıfsız bir toplum kurmaya çabalarken yeni halkçılık anlayışı sınıfların varlığını ve sosyal adaletsizliğin sınıf eşitsizliklerinden kaynaklandığını kabul etmiştir. Ecevit “halk”ın ezilen sınıf anlamına geldiğini söylemiş ve halkçılığın bu ezilen sınıfın hak ve çıkarlarını korumak demek olduğunu ifade etmiştir.³⁵

CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecinde, halkçılık ilkesinin yeniden yorumlanması doğal olarak CHP'nin demokrasi anlayışına da yansımıştır. Ortanın Solu akımıyla birlikte demokrasi konusunda ilk defa açık ve cesur fikirler ileri sürülmüştür. Bir yazısında Ecevit, demokrasiyi CHP'nin de üstünde gördüğünü; ancak demokrasi varoldukça CHP'nin varolacağını belirtmiştir: “CHP'deki Ortanın Solu hareketi, demokrasi ile ayrı düşünülemeyecek kadar bağlantılıdır.”³⁶ Ortanın Solu grubunun demokrasiye yaptığı bu vurgu Kemalizmin altı okunda bulunmayan bir eksiği de gidermiş gözükmektedir.³⁷ Ortanın Solu grubunun demokrasiye ilişkin bu yüceltici tutumu sosyal demokrat ideolojiye uygun bir tutumdur. Çünkü sosyal demokrat ideolojide, demokrasi, refah ve sosyal demokrasi ayrılmaz parçalar olarak kabul edilir.³⁸

³⁴ Güneş, Turan, “Çıkmazdan Çıkabilecek miyiz?”, (açıklanmamış metni), *Yön*, 14 Mart 1962, Sayı 13, s. 10-12.

³⁵ Güneş-Ayata, *age*, s. 87.

³⁶ *Ulus*, 20.11.1966.

³⁷ Çünkü 6 okun içinde demokrasinin bulunmayışı eleştiri konusu olmuştur. Bkz. Akat, *age*, s. 22.

³⁸ Kahraman, *age*, s. 71.

Genel olarak toparlamak gerekirse, Ecevit ve arkadaşları, Atatürk ve tek parti döneminde Türkiye'nin alt yapısının değiştirilemediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, devrimcilik, biçimsel bir devrimcilik; halkçılık ise, halka tepeden bakan bir “halk patronluğu” olmaktan öteye gidememiştir. Yapılan devrimlerin çoğu, davranışla, dünya görüşüyle, yaşama ve zevkle ilgili olmuş ve bu devrimlerden daha ziyade aydın bir azınlık yararlanmıştır. Tek parti döneminin bürokrat-aydını, üst yapı devrimleri dışında halkın yaşamını değiştirecek alt yapı devrimlerinden hep sakınmıştır; hâlbuki gerçek devrim alt yapı devrimidir.³⁹ Sosyal demokrat grup, Atatürkçülüğün belli bir kesimin değil tüm toplumun görüşü hâline getirilmesi için, öncelikle ekonomik yolların kullanılması gerektiğini belirterek, refahın ve uygarlığın yaygınlaştırılmasının önemini vurgulamıştır. Bu grubun fikir önderlerinden Turan Güneş'e göre, tek parti yıllarında devlet, aydın kesimin Batı uygarlığının nimetlerinden faydalanmasını sağlamıştır; fakat bu nimetleri kitlelere yansıtamamıştır, yaygınlaştıramamıştır. Bu nedenle de devrimler, aydınların dünya görüşü olarak kalmıştır. Bundan dolayı, sadece bir mutlu azınlığın değil tüm toplumun refahı, eşit derecede yükseltilmelidir.⁴⁰

Ortanın Solu grubu genel olarak, kılık kıyafet konusu da dahil, şekli değişimlerin yeterli olmadığını, altyapının ve ruhun değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kılık kıyafet ve şekli değişikliğin yeterli olmadığı konusunda Turan Güneş, Atatürk'ün asıl amacının bir şekil değişikliği değil, bir felsefe değişikliği olduğunu vurgulamıştır. Atatürk'ün yapıp ettiklerinde şeklin ötesindeki

³⁹ Savaş, *age*, s. 232.

⁴⁰ Güneş, Turan, “Aydınların Diktatörlüğü”, *Hür Vatan*, 20.2.1962, s. 3.

ruhun aranmasını savunmuştur. Güneş'e göre, Atatürk'ün amacı, Türk insanını sadece görüntü olarak değil, haklar ve özgürlükler bağlamında da Batılı insanlarla aynı düzeye çıkarmak, çağdaş uygarlıkla bütünleştirmektir. Bu konudaki görüşlerini şöyle anlatmıştır: "Türkiye'yi yalnızlığa iten, Türk vatandaşına, Türk devletine, Türk milletine; Fransız'dan, Danimarkalı'dan, Hollandalı'dan, Alman'dan farklı elbise giydirme çabasıdır; onlardan farklı bir özgürlükler düzeni getirmektir. Öyle giderseniz, farklı bir siyasî rejim ile Batıya giderseniz, Atatürk'ün dış görünüşümüz için ifade ettiği, iç mana ile, 'Avrupa'dan farklı olmayalım' diye başımızdan kaldırdığı fesin, ayağımızdan çıkardığı şalvarın yerine; hukukumuzda, rejimimize fes ve şalvar giydirerek Avrupa'ya giderseniz, o zaman size 'siyasal rejimi fesli şalvarlı insan' muamelesi yaparlar, o zaman yalnız kalırsınız."⁴¹

Ecevit'in Atatürk devrimlerinin alt yapı devrimleri olmadığı yolundaki yorumu, tutucu kesimler tarafından "Marksist bir Atatürk eleştirisi" olarak kabul edilmiş ve Ecevit sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁴² İnalçık da Ecevit'in kullandığı altyapı-üstyapı kavramının tamamen Marksist bir kavram olduğunu hususunu vurgulamıştır.⁴³

Fakat Ecevit, altyapı konusundaki görüşlerinin Atatürk'e yönelmiş bir eleştiri olmadığını belirterek, altyapı devrimciliğinin yönünü de Atatürk'ün çizdiğini vurgulamıştır.⁴⁴ Bu sözler, Ortanın Solu grubuna yönelik Atatürkçülükten sapma eleştirisini geçersiz kılmaktadır. Ecevit'in burada yaptığı şey özetle, Kemalist ilkelere yeni bir yorum ge-

tirmek ve günün koşullarına uydurmaktır. Ecevit, Atatürkçülükten köklü ve esaslı bir sapmayı vaz' etmemiştir.

Ortanın Solu grubunun sözünü ettiğimiz yeni halkçılık anlayışı, Kemalizmin en çok vurgulanan ilkelerinden olan *laiklik* anlayışını da etkilemiştir. Ortanın Solu hareketi geliştikçe, CHP'nin laiklik konusundaki söylemi de değişmiştir. CHP kendisine yönelik "dinsizlik" suçlamasını silmek için seçim bildirilerinde değişikliğe gitmiştir. İlk radikal değişiklik, 1969 seçimlerinde görülmüştür. CHP seçim öncesinde örgütlerine bir genelge göndererek din konuları çerçevesinde ilerencilik-gericilik tartışmasının yapılmasını yasaklamış, mecbur kalınmadıkça bu konulara girilmesini istemiştir. Ayrıca seçim sürecinde de din ve laiklik tartışmalarından kaçınılmıştır.⁴⁵ İleride görüleceği gibi 1973 bildirisinde, bu konuda daha ileri adımlar atılmıştır.

Sosyal demokrat grup, Atatürk devrimlerinin korunması konusunda da gerek CHP içindeki tutucu kanattan, gerekse CHP dışındaki Atatürkçü yorumlardan ayrılmıştır. Devrimleri koruma görevinin belli bir kuruma ya da gruba verilmesine karşı çıkmış, Atatürk'ün tüm topluma mal edilmesi savunulmuştur. Bu grubun fikir önderlerinden Turan Güneş, Atatürk devrimlerini koruma görevinin örneğin, Senatoya verilmesi önerisine karşı çıkmıştır.⁴⁶ Ayrıca Atatürk'ün korunması amacıyla, kanun çıkarma yoluna başvurulması uygulamasını da eleştirmiştir.⁴⁷

b. Yeni Kemalizm Yorumuna Tepkiler

Ortanın Solu grubunun yeni görüşlerine karşı çıkan CHP içindeki sağcı grubun lider-

⁴¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 22.5.1974, B. 82, O. 2, Cilt 3, s. 633-4.

⁴² Ahmad, *age*, s. 365.

⁴³ İnalçık, Halil, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu-Batı*, Sayı 29, 2004, s. 109.

⁴⁴ Ecevit, Bülent, *Atatürkçülük ve Devrimcilik*, (İstanbul: 1970?), s. 36, 62.

⁴⁵ Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul, 1994, 143; Kili, *age*, s. 363.

⁴⁶ *TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, 3.5.1961, B. 59, O. 1, Cilt 5, s. 555.

⁴⁷ Güneş, Turan, "Taksim'deki Süngü", *Hareket*, 25.12.1962, s. 3.

liğini Turhan Feyzioğlu yapmıştır. Feyzioğlu grubu, özetle, CHP'nin Atatürk'ün belirlediği yoldan ayrılıp sosyalist bir parti haline gelmemesi, sosyalist örgütlerle ilişki kurması gerektiği görüşünü savunmuştur.⁴⁸

Feyzioğlu grubu mensupları, yegane amaçlarının "CHP'yi Kemalizmden uzaklaştırmamak ve sosyalist yapmamak" olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹ Bu suçlamaya muhatap olanların sözcüsü Ecevit ise, muhaliflerini yine Atatürk devrimlerinden bahsederek eleştirmiştir: "*Gerçek Atatürkçülerin* ...yenmeleri gereken direniş, yalnız Atatürk yaşarken yapılmış devrimleri reddeden gericilerin direnişi değildir. (...) *Asıl direniş*, asıl engelleme ve baskı, Atatürk'ün somut devrimleriyle vardığı noktadan bir adım ötesine geçilmesini istemeyenlerden gelmektedir."⁵⁰

Bu tarihlerde, konjonktür gereği, Ecevit ve arkadaşlarının yanında yer alan İnönü de Feyzioğlu grubunu, CHP'yi "*Sosyalist Halk Partisi*" ve "*Kemalist Halk Partisi*" şeklinde iki ayrı grup olarak göstermekle suçlamış ve kendisinin Atatürkçülüğü konusundaki samimiyetini ifade etmiştir.⁵¹ Bu yoruma göre, bu tarihlerde CHP fiilen ikiye bölünmüş, en azından böyle bir görüntü yaratılmıştır. Bu iki grubun adlandırılması da "Sosyalist Halk Partisi" ve "Kemalist Halk Partisi" şeklinde olmuştur.

Feyzioğlu'nun başını çektiği CHP'nin sağ kanadı, 1967'de CHP'den koparak CGP'yi oluşturana dek, Ortanın Solu çizgisine muhalefet etmiş; CHP'nin komünizmin yayılmasına yataklık ettiği ve böylelikle Atatürk-

çülükten uzaklaştığı savını işlemiştir.⁵² 1967 yılında, Senato ve Millet Meclisi gruplarının başkanvekilleri başta olmak üzere 47 senatör ve milletvekili, "mücadeleye, Atatürkçü görüşlere sadık kalarak parti dışında devam etmeye karar verdiklerini" açıklayarak CHP'den istifa etmişler ve bir süre sonra Güven Partisi'ni kurmuşlardır. Güven Partisi kuruluş bildirisinde ve programında Atatürk ilkelerine bağlı kalacağını ilân etmiş ve "yolumuz, Atatürk'ün gösterdiği yoldur" demiştir. Söz konusu programda Atatürk'ün, ülkenin şartlarına uygun olmayan kalıplaşmış ve modası geçmiş sosyalist sloganları da, 19. yüzyıl liberalizmini de reddettiği vurgulanmıştır. (GP 1969'dan sonra, YTP ve Millet Partisi'nin katılımı ile Milliyetçi Güven Partisine dönüşmüştür. 1973'te ise, CHP'den kopanların kurduğu Cumhuriyetçi Parti'nin katılımıyla Cumhuriyetçi Güven Partisine dönüşmüştür.⁵³ CGP, 12 Eylül'e doğru evrilen süreçte, gerek eylemi gerekse söylemi ile sürekli Atatürk'e ve Atatürkçülüğe vurgu yapmış ve Atatürkçülükle özdeşleşmiştir. Bu tarihlerde artık Atatürkçülük denilince akla CHP değil CGP gelir olmuştur.)

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ortanın Solu ekibi kendi Kemalizm yorumunu, halkçılık ve devrimcilik üzerinden yeniden yorumlarken, CHP'nin sağ kanadı Kemalizmin milliyetçilik ilkesini esas ilke olarak alarak,⁵⁴ Kemalizmi anti-komünist ve korporatist bir ideoloji olarak yorumlamış ve sosyalist tehlikeye karşı konuşlandırmıştır. Feyzioğlu CHP'nin sosyal demokratlaştırılması girişimine, esas olarak, "Atatürk milliyetçiliği geleneğine..." aykırı olduğu için karşı çıkmıştır.⁵⁵

⁴⁸ Feyzioğlu, Turhan, "Cumhuriyetçi Güven Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8, s. 2041.

⁴⁹ *CHP'deki Tartışmaların İçyüzü-Belgeler*, Ankara, 1967, s. 30'dan nakleden: Erdem, *agm*, s. 456.

⁵⁰ Ecevit, Bülent, *Atatürkçülük ve Devrimcilik*, (İstanbul: 1970?), s. 19-20.

⁵¹ "CHP Aşırı Sağın da Aşırı Solun da Karşısındadır", *Milliyet*, 29.4.1967, s. 7.

⁵² Bora ve Taşkın, *agm*, s. 536.

⁵³ Feyzioğlu, *agm*, s. 2041.

⁵⁴ Bora ve Taşkın, *agm*, s. 537.

⁵⁵ Taşkın, Yüksel, "Turhan Feyzioğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 537.

Yukarıda da değinildiği gibi CHP içindeki sosyal demokrat grup Kemalizmi demokratik bir açıdan yorumlamış ve demokrasiyi en üstün değer olarak vaz' etmiştir. Feyzioğlu'nun önderliğindeki sağ kanat ise demokrasiyi ikincil bir değer olarak görmüştür. Bu gruba göre, demokrasiden evvel "Devlet" vardır, devletin selameti için siyasî rekabet bile tatil edilebilir.⁵⁶

Sağcı kanadın devleti böylesine yücelten yaklaşımının tersine sosyal demokrat kanadın devlete ve devletçiliğe mesafeli tavrı anlaşılır bir durumdur. Çünkü Kahraman'ın da vurguladığı gibi, devleti ve onun resmî ideolojisini benimseyerek onları koruyan partiler esas itibariyle sağ partilerdir ve sağ düşüncelidir.⁵⁷ CHP içindeki Ortanın Solu grubunun demokrasi ve devlet konusundaki tutumu sosyal demokrat anlayışa uygun bir tutumdur.

Feyzioğlu grubu CHP içindeki "sağ kanat" olarak nitelenmiştir. Tanıl Bora ve Yüksel Taşkın'a göre, "Kemalizmin *esasen sağcı* olduğunu söylemek pekâlâ mümkündür." Fakat içinde mündemiç bazı özellikler dolayısıyla da, Kemalizm sağ yorumlara olduğu kadar sol yorumlara da eklenilebilmektedir. Sol Kemalizm, Kemalizmin sağ yorumlarını Kemalizmin çarpıtılması ve otantizminin zedelenmesi olarak görür. Buna mukabil sağ Kemalizm de Kemalizmin sol yorumlarını tahrifat olarak görür.⁵⁸

1967 yılındaki bu ilk tasfiye olayı CHP tarihi açısından bir ilke işaret etmektedir: Bu tarihe kadarki, parti içi mücadeleler kişiler etrafında gelişen basit hizip mücadeleleri şeklinde seyrederken, bu defa düşünsel bir ayrılık, mücadelenin ana eksenini oluşturmuş-

tur.⁵⁹ İnönü bu kopmayı, 1923'ten sonraki en büyük kopma olarak nitelemiştir.⁶⁰ Bora ve Taşkın'a göre de, "Cumhuriyetçi muhafazakarlığın" (CGP'nin) oluşumunun geri plânında "eski-(Tek Parti) CHP" dönemini özleyen bakışın etkisi görülmektedir.⁶¹ Bu tasfiye sonucunda CHP kendi içinde bir yapı değişikliğine uğramış; yeni bir yapıya ve iç tutarlılığa kavuşmuştur.⁶²

Ortanın Solu grubunun yeni politik yönelmelerine Feyzioğlu grubunun örgütlü tepkisinin yanı sıra, CHP içinden bireysel tepkiler de gelmiştir. Yeni politikayı anti-Kemalist olarak niteleyerek ağır suçlamalarda bulunan Tahsin Banguoğlu 22.12.1966 tarihinde partiden ihraç edilmiştir. Banguoğlu, Ortanın Solu politikasının Atatürk'le bir alakası olmayan üstü örtük bir sosyalizm olduğunu ve bu nedenle partinin sosyalistleştiğini söylemiştir.⁶³

Bu dönemde Ecevit'in yakın çevresinde, başlarını Turan Güneş'in çektiği bilim adamları bulunmaktaydı. Basında "Beyin Takımı" olarak nitelenen⁶⁴ bu ekip, eski beyin takımının, yani Feyzioğlu grubunun boşalttığı yeri doldurmuştur. Söz konusu Mülkiye kökenli akademisyenleri, CHP içindeki statükocular kadar CHP dışındaki bürokratik solcular da eleştirmiştir.

c. 1969 Seçimleri ve Sonrası

1969 yılını CHP'nin sosyal demokratlaşması süreci açısından önemli kılan husus, 1969 seçimleri öncesinde hazırlanan ve "düzen deği-

⁵⁶ Bora ve Taşkın, *a.g.m.*, s. 538.

⁵⁷ Kahraman, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁸ Bora ve Taşkın, *a.g.m.*, s. 529.

⁵⁹ Kili, Suna, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, 1976, s. 241.

⁶⁰ Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, İstanbul, 1999, s. 229.

⁶¹ Bora ve Taşkın, *agm*, s. 533.

⁶² Sencer, *age*, s. 301, 303

⁶³ Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1992, s. 300.

⁶⁴ CHP'yi 1973 seçimlerine taşıyacak Mülkiyeliler grubuna basında "beyin takımı" denilmektedir. "CHP'de Mülkiyeliler", *Yeni Ortam*, 1.3.1974, s. 1, 8.

şikliği" talep eden seçim bildirgesidir. Geleneksel çizgisi nedeniyle birçok kesim tarafından "düzen"le özdeş sayılan bir parti tarihinde ilk defa seçmenin önüne "düzen değişikliği" söylemi ile çıkmıştır. Bu çıkış, CHP tarihi açısından çok esaslı bir kırılmayı, hatta kopuşu ifade etmektedir. 1969 seçimleri öncesi hazırlanan bir bildirgeyle, 1965 yılındaki belirsiz "Ortanın Solu" kavramı ilk defa içeriklendirilmiş, deyim anlamı konusunda derli toplu bir program ortaya konulmuştur. 1969 yılındaki seçimlerden önce, bilim adamlarının da katıldığı uzun bir hazırlık sonucu hazırlanan bu bildirge, "*İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz: CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*"⁶⁵ adı altında bir kitapçık hâlinde tüm yurda dağıtılmıştır. CHP bütün siyasal geçmişi boyunca ilk defa 1969 seçimlerinde geniş kapsamlı, bütün sorunları derinlemesine ele alan, çeşitli sorunları ve bu sorunların birbiriyle ilintilerini kavrayan geniş çaplı bir bildirge ile seçmenin karşısına çıkmıştır.⁶⁶

Bu bildiriye Kemalizmden ve altı oktan özel olarak ve bir referans çerçevesi olarak bahsedilmemiştir. Sadece devrimcilik ve halkçılık ilkesine özel bir vurgu yapılmış ve "gerçek devrim"den (altyapı devrimi) söz edilmiştir.⁶⁷ Bu bildiriyle adeta, altyapı devriminin bir uygulama plânı çizilmiştir.

Bu seçimlerde CHP'nin oy oranındaki gerileme, GP kopmasına karşın, %1 düzeyinde kalmıştır. CHP, oylarındaki azalmaya karşın milletvekili sayısını artırmıştır. Atatürkçü GP bu seçimlerde %6.6 oy oranıyla 15 milletvekili çıkarmıştır. (Daha sonra CGP adını alan GP, 1973 seçimlerinden oy oranını azaltarak çıkmıştır. 1977 seçimlerinde ise %1.9 oy oranına ve 1 milletvekiline düş-

müştür. Bu seçimlerde CHP, tarihinin en yüksek oy oranına (%42) ulaşarak birinci parti olmuştur.)⁶⁸

1969 seçimlerinden sonra Atatürkçülük eksenindeki mevcut ideolojik tartışma bir defa daha hızlanmıştır. Partinin tutucu unsurları Ecevit'i, Atatürk'ü eleştirmekle suçlamışlardır. Ecevit ise Kemalist olduğunu, fakat Kemalizmin günün koşullarına uydu- rulması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Ecevit, partinin laiklik politikasının katı ve saldırgan olduğunu ve bu politikanın halkın mantığını anlayamadığını söylemiştir.⁶⁹

Bu dönemde, Atatürkçülük bağlamında yöneltilen en şiddetli eleştiri Nihat Erim tarafından dile getirilmiştir: "CHP'nin genel sekreteri Atatürk'ü eleştiremez... Maziye inkâr edemezsiniz, mazide Atatürk ve İnönü vardır. 'Fes yerine şapka getirilmesi halkın mutluluğuna ne kattı?' dediniz. Atatürk o devrimleri yapmasaydı altyapı devrimlerine ulaşamazdı. Atatürk'ü reddederek CHP'li ve devrimci olmak mümkün değildir..."⁷⁰ Bu yöndeki eleştiriler 3 Temmuz 1970 tarihli Parti Meclisi Raporu'na da yansıtılmıştır: "Genel sekreter Atatürk'ü eleştirmiştir. Buna hakkı yoktur. *Atatürk bir tabudur*. Özellikle CHP'nin genel sekreteri tarafından eleştirilemez. Genel sekreter '*redd-i miras*'da bulunmuştur. Buna hakkı yoktur. Partinin altyapı devrimciliğine geçme gibi bir kararı olmadığı hâlde, genel sekreter ve bazı yöneticiler bu yolda konuşmalar yapmaktadırlar. Genel sekreterin '*devrimciliğe yeni anlam getirme*' iddiası yanlıştır ve sakıncalıdır..."⁷¹

Ecevit bu eleştirilere, Atatürk'ün bir Tanrı olarak ele alınmaması gerektiğini söyleye-

⁶⁵ *CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*, Ankara, 1969.

⁶⁶ Kili, *a.g.e.*, s. 247.

⁶⁷ *CHP'nin Düzen Değişikliği Programı*, s. 128.

⁶⁸ Bila, *a.g.e.*, s.236, 315.

⁶⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 304.

⁷⁰ Bila, *a.g.e.*, s. 237.

⁷¹ *CHP'nin XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu*, Ankara, 1970, s. 66-67.

rek cevap vermiştir: “Kendisi sağ olsaydı, kendi devrimlerinden daha ileri giderdi. Atatürk altyapı devrimlerine yetişemedi. O altyapı devrimlerini biz yapacağız.”⁷² Tabu konusunda da Ecevit, 1970 yılında yapılan Kurultay’da şunları söylemiştir: “Eğer Atatürk bugün olsaydı, o da bir takım tabuları yıkarı. Nitekim Atatürk bütün tabuları yıkmış, kıyafet ve harf devrimlerini yapmış...”⁷³ Ecevit bu Kurultay’da delegenin önüne, adeta Atatürkçülüğünü ispat etmek istercesine, bir süre önce kaleme aldığı *Atatürk ve Devrimcilik* kitabı ile çıkmıştır.⁷⁴

Redd-i miras eleştirisine Turan Güneş de cevap vermiştir. Güneş, reddettikleri şeyin CHP’nin klâsik siyaset anlayışı olduğunu söyleyerek, “eşrafa, ayana, bürokrasiye ve Türkiye’nin elitine ait belli bir davranış ve elitist bir politika yerine, halka dayalı bir politikayı getirme amacı” güttüklerini vurgulamıştır. Buna ilâveten Güneş, “Atatürk gidiyor. Gericiliktir.” diyerek belli bir tarihten kalmış, bir değeri olan kültürün tamamen reddini öngören bir anlayışı da reddettiklerini belirtmiştir.⁷⁵

1970 yılı itibariyle, kurultay konuşmaları, bildirgeler ve diğer açıklamalar topluca değerlendirildiğinde, geldiği aşama açısından CHP hakkında şu sonuç çıkarılabilir: CHP artık, kurulduğu yıllardan beri dayanageldiği, klâsik tabanından, “ağa, eşraf ve büyük toprak sahipleri”nden kesin olarak uzaklaşmak; çalışan, emeği ile geçinen, köylü, işçi, esnaf, dar gelirli halk kitlelerine yaklaşmak; onların desteğinde iktidara gelmek istemektedir. Bu, CHP’nin geleneksel destekçilerin-

den ve geleneksel görüntüsünden kurtulmak isteğinin açık belirtisidir.⁷⁶

1960’lı yılların sonuna gelindiğinde CHP’nin, Batılı bir sosyal demokrat partinin söylemi ile önemli ölçüde örtüşecek bir yaklaşıma ulaştığı, giderek netleşen hatlarla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde Ortanın Solu grubu, söylemlerinden rahatsız olabilecek kesimleri yatıştırmak için de, “...düzen değişikliğinin siyasal rejim değişikliği ile ilgisi yoktur.” vurgusunu yapma ihtiyacı hissetmiştir.⁷⁷

12 Mart Dönemi: İnönü ve Taraftarlarının Tasfiyesi

12 Mart müdahalesi genel olarak, CHP içindeki ayrışmanın hızlanmasını sağlamıştır. Muhtıra metninde, parlâmento ve hükümetin, “Atatürk’ün hedef gösterdiği” çağdaş uygarlık seviyesinden ayrıldığı vurgulanarak, “reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak” bir hükümet teşkili istenmiştir.⁷⁸ Dikkat edilirse, sadece hükümet değil, içinde CHP’nin de bulunduğu Meclis bir bütün olarak, Atatürk yolundan ayrılmakla suçlanmıştır...

12 Mart muhtırası partilerüstü hükümetten söz etmekle birlikte, başbakan olarak seçilen Erim ve Melen, CHP içi ideolojik çatışmanın tarafı durumunda olan kişilerdir. Hem Nihat Erim hem Ferit Melen CHP içindeki sosyal demokrat harekete muhalif olan gruplara mensup kişilerdir. Melen’in başbakanlığıyla, Feyzioğlu’nun CGP’si tarihinde ilk defa olarak Başbakan çıkarma olanağını elde etmiştir. Erim’in yardımcısı emekli Albay Sadi Koçaş, ülkede bilinçli kad-

⁷² Bila, *a.g.e.*, s. 238.

⁷³ Kili, *a.g.e.*, 261.

⁷⁴ Kurt, Süleyman, *Bülent Ecevit*, İstanbul, 2002, s. 54

⁷⁵ Güneş, Turan, vd., *Atatürk’ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980, 55-56.

⁷⁶ Kili, *a.g.e.*, 264-5.

⁷⁷ Emrealp, Sadun, *Sosyal Demokrasi’den “Sosyal Demokrasi”ye...*, İstanbul, 1991, s. 184.

⁷⁸ Bila, *a.g.e.*, s. 244.

rolar yetiştirilerek, Atatürk ilkelerinden asla ödün verilmeyeceğini duyurmuştur.⁷⁹

Eski imajından kurtulma çabasında olan CHP, 12 Mart döneminde bu konuda önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. 12 Mart Ortanın Solu akımının tarihi açısından çok kritik bir dönemi ifade etmektedir. Ortanın Solu ekibi temelde, CHP'yi statükoyu korumakla görevli bir kamu kurumu görünümünden çıkarmak istemekteydi. Özellikle 27 Mayıs sonrası yerleşmiş bulunan "CHP+Ordu" imajını silmek istiyordu. Fakat 12 Mart müdahalesi sırasında, İnönü'nün 12 Mart'ı destekleyen bir politika izlemeye başlaması, Ortanın Solu ekibinin bütün yapıp ettiklerini boşa çıkaracak nitelikte bir gelişmeydi. 12 Mart müdahalesine başından beri tutarlı bir şekilde karşı çıkan Ortanın Solu grubu, İnönü'nün politikasına bir tepki olarak parti yönetiminden çekilmiştir. Ecevit genel sekreterlikten, Turan Güneş ve Besim Üstünel de genel sekreter yardımcılıklarından istifa etmişlerdir. Bu süreçte, zaten Ortanın Solu grubu ile arasına mesafe koymuş bulunan İnönü, Kemal Satır'ın başını çektiği tutucu grubun yanında yer almıştır. Ortanın Solu ekibi parti yönetiminden çekilmekle birlikte parti içi iktidar mücadelesine devam etmiştir.⁸⁰ Büyük mücadelelere sahne olan kurultaylar sürecinden sonra Ortanın Solu grubu, İnönü'yü devirerek parti yönetimini yeniden ve tamamen ele geçirmiştir.

Söz konusu kurultaylar sürecinde de tartışmaların ekseninde Kemalizm konusu yer almıştır. Kendilerini "gerçek Atatürkçü" olarak gören Satır grubunun kurultay toplama gerekçesindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: "Parti her gün *Atatürkçü temellerinden* kaydırılmakta, sonu karanlık maceraların aleti

hâline getirilmek istenmektedir."⁸¹ Satır, Kurultay konuşmasında da Atatürkçülük konusunu vurgulamıştır: "Parti içinde yürütülmek istenen sözde akımın başlıca özellikleri *parti tarihini reddetmek*, Cumhuriyet döneminde yapılanları ve Atatürk devrimlerini küçümsemek, aydın yöneticileri halk patronları olarak kabul ederek aydın-halk ikiliği yaratmak, rejimin kaderini etkileyebilecek tehlikeli görüş ve sözde devrimci yöntemler önererek... Bu kavga ortanın solunu 'yeni tarihî akım' adı altında yozlaştırıp bilinmeyen bir yönetime isteyenlerle onun halkçı ve ilerici içeriğinde bütünleştirenlerin kavgasıdır."⁸²

Satır, "Atatürk'ü yürekten benimsemek"le suçladığı Ecevit'in Kemalizm yorumunun DP'nin Kemalizm yorumuna benzediğini ileri sürerek, doğacak vahim sonuçlar konusunda Ecevit'i uyarmıştır. Satır'a göre, Atatürk'ün "yaptıkları ve yapamadıkları" yolunda yapılacak bir ayırım, DP iktidarında, Atatürk devrimlerini "milletçe kabul edilenler, milletçe kabul edilmeyenler" yolunda yapılmış bir diğer ayırımı hatırlatmaktadır. Satır'a göre, bu tartışmayla DP, "Atatürk devrimlerini bölmek" istemiş ve sonuçta gelişen vahim olayları önlemek için Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkarmak zorunda kalmıştır: "Atatürk Devrimlerinin 'altyapı veya üstyapı' devrimleri olup olmadığı yolunda yapılacak bir tartışma(nın)... benzer sonuçları vermesi mümkündür."⁸³ Satır Ecevitçi grubun eylem ve söylemlerinin CHP'yi de aşarak rejimi tehdit eder boyutlara ulaştığını da vurgulamıştır.⁸⁴

Kurultay yenilgisinin ardından Kemal Satır ve arkadaşları CHP'yi terkederek 4 Eylül 1972'de Cumhuriyetçi Parti'yi kurmuşlardır. Satır'ın başkanlığa seçildiği parti, "Ecevit'in

⁷⁹ Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1981, s. 470.

⁸⁰ Bektaş, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Olgarışisi*, İstanbul, 1993, s. 117.

⁸¹ Bila, *a.g.e.*, s. 260, 262.

⁸² Bila, *a.g.e.*, s. 264.

⁸³ Satır, Kemal, *CHP'de Bunalım*, Ankara, 1972, s. 37, 41.

⁸⁴ Satır, *a.g.e.*, s. 47, 50.

elinde CHP bir sınıf partisine dönerken, kendilerinin *reddedilen Atatürk mirasına* sahip çıkacak tek kuruluş olduğunu” ifade etmiştir. Orhan Kabibay yeni partiye genel sekreter olmuştur.⁸⁵ Daha sonra bu parti Feyzioğlu'nun MGP'si ile birleşmiştir. Yeni partiye de Cumhuriyetçi Güven Partisi adı verilmiştir. Böylece CHP içindeki sosyal demokrat hareketin muhalifleri tek bir partide birleşmişlerdir.

Ecevit liderliğindeki CHP'nin, 3.11.1972 tarihinde Melen Hükümeti'ndeki bakanlarını çekme kararı üzerine, daha önce genel başkanlıktan istifa eden İnönü 4.11.1972'de üye olarak da CHP'den istifa etmiştir.⁸⁶ Böylece İnönü'nün CHP ile hiçbir ilişkisi kalmamıştır.

Gevgililiye göre, İnönü ile mücadelesi, Ortanın Solu grubunun resmî ideolojisiyle son hesaplaşmasını ifade etmektedir. İnönü'nün devrilmesinin sembolik bir önemi vardır. Çünkü İnönü, CHP'nin “tarihsel ideolojisinin son ve en büyük temsilcisi”dir.⁸⁷ Esasen *CHP'nin tarihinde Atatürk'ten çok İnönü vardır*. CHP'nin yerleşik omurgasının oluşumunda Atatürk'ten çok İnönü'nün eylem ve söylemleri etkili olmuştur. Dolayısıyla İnönü'nün CHP'den uzaklaştırılması, klâsik CHP ideolojisinin de CHP'den uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Bu da CHP tarihi açısından devrim niteliğinde bir değişime tekabül etmektedir.

Partiye tamamen egemen olan Ortanın Solu grubu, İnönü'den sonra da 12 Mart muhalifi tutumunu sürdürmüştür. Örneğin 12 Martçı'ların Cumhurbaşkanı adayı Faruk Gürler'i desteklememiştir. Böylece CHP, hakkında oluşmuş imajı büyük ölçüde değiştirebilmiştir. CHP'nin Gürler'i destekleme kararına rağmen Genel Sekreter Kamil

Kırıkoğlu, bir grup arkadaşıyla birlikte Gürler'i desteklemiştir. Bunun üzerine “bürokratik devrimci” olarak suçlanan⁸⁸ Kırıkoğlu görevinden istifa etmiştir. Böylece CHP içindeki tasfiye süreci sona ermiştir.

12 Mart sürecinde CHP'nin orduya yakın duran eski imajı tamamen değişmiştir. Özellikle İnönü'nün genel başkanlıktan düşürülmesiyle birlikte bu yeni imaj iyice netleşmiştir. Fakat bu defa partinin sıkıyönetimin azizliğine uğrayıp kapatılacağı konusunda kaygılar doğmuştur. O nedenle Ecevit daha bir ihtiyatlı olmaya özen göstermiş ve partiyi sosyalizme götürmeyeceği vurgusunu pekiştirmiştir.⁸⁹ Çünkü bir süre önce Sıkıyönetim savcısı Baki Tuğ tarafından Ortanın Solu, “solun üçüncü sızma yolu olarak” suçlanmıştı.⁹⁰ Bu süreçte Satır grubu da, Orduyu Ecevit grubuna karşı kendi yanına çekebilmek için “Atatürkçü ordu” söylemini kullanmıştır.⁹¹

1973 yılına CHP artık tamamen yenilenmiş bir parti olarak girmiştir. 1966 yılında başlayan mücadele sonucunda CHP “eski yürüğe”sinden çıkarılıp, “yeni yürüğe”sine oturtulmuştur.⁹²

CHP 1973 seçimlerine artık “Yeni CHP” olarak girmiştir. 1973 seçimleri öncesinde, CHP'nin din konusundaki görüşleri daha da belirginleşmiştir. Seçim öncesi yayınlanan “Ak Günlere” adlı seçim bildirgesinde, din konusuna dört sayfalık ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde inanç özgürlüğünden; düşünce özgürlüğü gibi demokrasinin vazgeçilmez bir unsuru olarak söz edilmiştir. Bu bildirmede, ayrıca, din-ilerleme bağlamındaki kadim tartışma konusuna da girilmiş ve dinin ilerlemeye engel olmadığı açıkça beyan

⁸⁵ Gevgilili, *a.g.e.*, s. 509.

⁸⁶ Gevgilili, *a.g.e.*, s. 513.

⁸⁷ Gevgilili, *a.g.e.*, s. 456, 467.

⁸⁸ Gevgilili, *a.g.e.*, s.560.

⁸⁹ Ahmad, *a.g.e.*, s. 367.

⁹⁰ Bila, *a.g.e.*, s. 256.

⁹¹ Satır, *a.g.e.*, s. 5, 14, 65.

⁹² Ecevit, *Ortanın Solu*, s. 10.

edilmiştir.⁹³ Sina Akşin bildirgenin bu bölümüne dikkat çekerek, burada laiklikten söz edilmediğini vurgulamıştır.⁹⁴ Gerçekten de bu bildirmede altı oktan ve Atatürk'ten bahseden özel bir bölüm bulunmamaktadır.

Ecevit'in halk tarafından beğeniyle karşılanan lider imajının de etkisiyle CHP bu seçimlerden büyük bir başarıyla çıkarak birinci parti olmuştur. Seçimin kesin sonuçları şöyledir: CHP 185 (%33), AP 149 (%29), MSP 48 (%11), Demokratik Parti 45 (%11), CGP 13 (%5), MHP 3 (%3).⁹⁵

Seçimlerden sonra CHP ile MSP arasında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu iki parti dış görünüm itibariyle birbirlerinden oldukça farklı partiler olarak görülseler de, CHP'nin geçirdiği değişim sonucunda, iki partinin hem görüşleri hem tabanları, en azından sosyo-ekonomik açıdan birbirine yaklaşmıştır. İki parti arasında koalisyonla birlikte sıcak bir hava esmeye başlamıştır. Hatta Ecevit, CHP'nin dine karşı geçmiş dönemlerdeki tutumlarını "tarihî yanılğı" olarak nitelmiştir.⁹⁶ "Tarihî yanılğı" söylemi, CHP'nin tarihine, özellikle laiklik uygulamasına yöneltilmiş esaslı bir eleştiridir.

1974-1980: "Demokratik Sol" Dönem

1967'den 1973'e kadar geçen sürede çok yoğun bir mücadeleye sahne olan CHP 1974'ten itibaren, düşünsel/ideolojik tartışmalar açısından durgunluğa girmiştir. Çünkü sözü edilen bu dönemde Ortanın Solu düşüncesine muhalif olan tüm unsurlar partiden tasfiye edilmiş, partide bir homojenlik

oluşturmuştur. Partinin yönetimine ve fikriyatına, aynı düşüncedeki ekip egemen olmuştur. Bu tarihten itibaren parti içi mücadele fikir plânından çıkıp, parti içi iktidarı ele geçirme plânına kaymış; bu amaca yönelik hi-zipler oluşmuştur...

1974'ten sonraki dönemin bir özelliği de, Ecevit'in tek adamlığa yönelmesi olgusudur. CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecine büyük katkıları olan bilim adamlarını geri plâna iten Ecevit, tek adamlığına itiraz etmeyen kendisine sadık yeni bir ekiple çalışmaya başlamıştır... Ecevit'i tek adamlığa iten en önemli olay Kıbrıs Harekatı'nın Ecevit'i popülerleştiren etkisi olmuştur. Bu dönemde Ecevit'i kahramanlaştıran kitaplar yayımlanmıştır. Bu kitapların bazısında Atatürk-Ecevit karşılaştırması bile yapılarak, Ecevit'in Atatürk düzeyinde bir lider olduğu vurgulanmıştır.⁹⁷ Kimileri de Ecevit'i Atatürk ve İnönü'den sonra "Üçüncü Adam" olarak ilân etmişlerdir.⁹⁸ Ecevit bu tür yayınların da etkisinde kalarak büyüklenme psikolojisine girmiştir.

Bu dönemde konumuz açısından önemli bir gelişme 1974 yılında yapılan tüzük kurultaydır. Bu kurultayla CHP, Ortanın Solu deyimini bırakarak Demokratik Sol deyimini kullanmaya başlamıştır. Bu kurultayda, sosyal demokrat hareketin, Atatürk'le ilişkisini kesmediğini gösteren gelişmeler olmuştur. Tüzüğün 1. Maddesi'nde Atatürk'ün partinin ebedî başkanı olduğu vurgulanmış, ayrıca partinin, parti programındaki anlamıyla 6 oka bağlı olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹

1976 yılında yapılan 23. Kurultay öncesinde, tüzük değişiklikleriyle birlikte hazırlanan CHP programı, partinin son 10 yılda geçirdiği değişimi belgeler nitelikte olmuş-

⁹³ CHP, *Ak Günlere-CHP Seçim Bildirgesi 1973*, Ankara, 1973, s. 162-3.

⁹⁴ Akşin, Sina, "Düşünce Tarihi: 1945 Sonrası", *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul, 1995, 246.

⁹⁵ Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara, 1986, s. 87.

⁹⁶ Çavdar, a.g.m., s. 2035.

⁹⁷ Erhan, M., *Karaoğlan Geliyor*, İstanbul, 1974, s. 17.

⁹⁸ Döner, Mehmet, *Üçüncü Adam Ecevit*, İstanbul, 1974.

⁹⁹ Bila, a.g.e., s. 288.

tur. Programda Kemalizmin klâsik ilkeleri olan altı oka ilâveten altı ilkeye daha yer verilmiştir. Demokratik sol politikanın dayandırıldığı bu ilkeler programda şöyle sıralanmıştır: Özgürlük, eşitlik, dayanışma, emeğin üstünlüğü, gelişmenin bütünlüğü ve halkın kendini yönetmesi.”¹⁰⁰

27.11.1976 tarihinde toplanan 23. Kurultay’da alınan bir kararla da Sosyalist Enternasyonal’e CHP’nin üye olması kararlaştırılmıştır.¹⁰¹ Bu karar da CHP’nin sosyal demokratlaşmasına karşı çıkarlarca, Kemalizmden bir uzaklaşmayı ifade etmektedir. Nitekim sosyal demokratlaşma sürecine muhalif kesimler bu durumu, CHP’nin Atatürkçü temellerinden kaydırılıp, milliyetçilik duvarlarının yıkılarak enternasyonal platforma sürüklenmesi olarak yorumlamışlardır. Bu görüşü savunanlara göre, Sosyalist Enternasyonal’e üyelik CHP’nin milliyetçilik ilkesinin bir ihlalidir.¹⁰²

CHP’nin 1973’te belirginleşen din politikası konusundaki yeni tutumu, 1977 seçimlerinde de devam etmiştir. Kurtuluş Kayalı, CHP tarafından 1977 seçimlerinde birkaç din adamının aday gösterilmesini, din konusunda 1973’ten daha ileri bir noktaya varıldığının işareti olarak kabul etmiştir.¹⁰³ CHP 1977 seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasına karşın hükümet kurmak için yeterli sayıya ulaşamamıştır.

1978 yılında, AP’den 11 milletvekilinin “transferi”yle kurulan Ecevit hükümeti icraat bağlamında, halkın talep ve duyarlılıklarına cevap veremediği, ekonomik kriz ve teröre çözüm bulamadığı için Ekim 1979’da yapılan bir ara seçimde ağır bir hezimete uğra-

mış, CHP’nin oy oranı % 29’a düşmüştür. (Bu sonuçlar üzerine Ecevit Hükümeti istifa etmiştir.) CHP’deki sosyal demokrat hareketin fikrî önderi konumundaki Turan Güneş’e göre, CHP, işçi kesimi de dahil olmak üzere yoksul kesimlere somut olarak bir katkı yapamamıştır. Dolayısıyla, teorik olarak solcu bir parti olma yolundaki söylemlerinin de herhangi bir önemi kalmamış, CHP gerçek anlamda sosyal demokrat bir parti olmamıştır. Türkiye, “belli bir aydın-bürokrat elitist kesimin egemenliği altında” yaşamaya devam etmiştir.¹⁰⁴ Güneş’e göre, 1969 yılında başlayan CHP’nin sosyal demokrat parti olma macerası 1979’da pratik plânda başarısızlıkla sona ermiştir.¹⁰⁵

CHP’nin 1978’de kurduğu hükümet konusunda bir eleştiri de, CGP ile koalisyonla gidilmesi konusunda getirilebilir. CHP, ideolojik ve tarihsel olarak tam karşıtı olan bir parti ile, ne pahasına olursa olsun hükümet kurma anlayışı yüzünden, ortak hükümet kurarak, kendi söylemiyle çelişik duruma düşmüştür.

CHP’nin sosyal demokratlaşması sürecinde Kemalizmle ilişkisini ve özdeşliğini değiştirmesi, *Kemalizm-ordu ilişkisini* de dolaylı olarak değiştirmiştir. Ünder’e göre, CHP’nin oy kaygısıyla sosyal demokrasi gibi “Kemalizmle bağdaşması zor akımlar” a yönelmesi, Atatürk’ün iyice “partilerüstü ve ulusal bir sembol” olmasına yol açmıştır. Bu ulusal sembolü ve onun bir eseri olan “Cumhuriyeti ve inkılaplar rejimini” “koruma ve kollama” işini, oy endişesi olmayan ve partilerüstü bir kurum olan TSK üstlenmiş, gerektiğinde siyasal alana müdahale ederek siyasetin sınırlarını belirlemiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Özbakır, Ethem, *Demokratik Sol Belgeler*, Ankara, 1977, s. 314-319.

¹⁰¹ Bila, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁰² Mirkelamoğlu, Necip, *Ecevit Ecevit’i Anlatıyor*, İstanbul, 1977, s. 412-413.

¹⁰³ Kayalı, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁰⁴ Güneş, Turan, vd., *Atatürk’ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980, 56.

¹⁰⁵ Fedayi, *a.g.m.*, s. 175.

¹⁰⁶ Ünder, Hasan, “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s.153.

1970'lerin sonları, sol politik güçlerin yükseldiği ve buna paralel olarak Kemalizmden uzaklaştıkları bir döneme tekabül eder. Bu dönem, Bora ve Taşkın'a göre, Kemalizmin Cumhuriyet tarihi boyunca en gerilediği dönemdir.¹⁰⁷ Bu nedenle, Kemalizmin bir ideoloji olarak kurgulanması ve güçlendirilmesi işini ordu üstlenmiştir. Askerî kesim, halkın ve özellikle gençlerin "sapık ideolojilere" kapılmalarını önlemek maskadıyla "bizim bir ideolojimiz var, o da Atatürkçülük(tür)" fikrini vurgulamaya başlamış ve resmî bir Atatürkçülük versiyonu geliştirme yoluna girmiştir.¹⁰⁸

1961'den başlayıp 1980'e doğru evrilen süreç içinde CHP-Ordu ilişkilerinde yaşanan değişim ve kopuş 12 Mart döneminde doruğa çıkmıştır. CHP'nin 1978-79 yıllarındaki son hükümet dönemindeki icraatları da, ordunun hassasiyet gösterdiği konular açısından yumuşak bulunmuştur. Ordunun üst kademesi Ecevit'in tutumundan hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁰⁹

Özetlemek gerekirse, CHP içinde gelişen sosyal demokrat içerikli bir hareket, uzun mücadelelerden sonra CHP içindeki tutucu ve sağcı unsurları tasfiye ederek CHP'yi yeniden inşa etmiştir. Bu mücadele sürecinde sosyal demokrat unsurlara yönelik suçlamaların başında, Kemalizmden sapma suçlaması gelmiştir. Sosyal demokrat hareket Kemalizmi çok farklı ve sosyal demokrat eksende yeniden yorumlamakla birlikte, Kemalizmden kesin ve kökten bir kopuşu öngörmemiştir. Kemalizmle arasında ideolojik bir mesafe koymuş, Atatürk'ü de tarihsel ve konjektürel bir bağlama oturtmuştur. CHP çok önemli bir *dönüşüm* geçirmiş, fakat bir

başkalaşım geçirmemiştir. Sonuç olarak; yeni CHP, Kemalizmle arasında bir mesafe koymuş ve yorumunu değiştirmiş olmakla birlikte, epistemolojik genetiğinden kesin ve kökten bir kopuşa gitmemiş, bir şekilde geçmişi ile ilişki kurmuş, daha duygusal bir yoldan da olsa geçmişine eklenmiştir. Bu nedenle de, Kahraman'ın nitelemesiyle, "köktenci-radikal bir başkalaşım" geçirememiş ve "reel bir sosyal demokratik hareket"e dönüşmemiştir.¹¹⁰ Bu teorik eleştirinin yanı sıra, yukarıda da değinildiği gibi, Turan Güneş'e göre de, CHP pratikteki başarısızlığı yüzünden sosyal demokrat tabanın taleplerini karşılayamamış, dolayısıyla, gerçek anlamda bir sosyal demokrat parti olamamıştır.

12 Eylül Sonrasına Kısa Bir Bakış

Türk demokrasisine üçüncü müdahale olan 12 Eylül darbesi de Atatürk'e ve Atatürkçülüğe vurgu yaparak gerçekleşmiştir. Darbe bildirisinde konumuz açısından şu ifadeler dikkat çekicidir: "Büyük Atatürk... (...) Atatürkçülük yerine irticaî ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek..."¹¹¹

CHP de dahil tüm partileri kapatan 12 Eylül darbesi, sadece demokrasiyi sekteye uğratmakla kalmamış, aynı zamanda CHP içinde gelişen sosyal demokrasiyi de sekteye uğratmıştır. 1961 yılından itibaren büyük zorluklar içinde yürütülen 20 yıllık bir çaba bir anda heba edilmiştir. Darbenin sona ermesinden sonra, CHP'nin zaten bölünmeye müsait bünyesinden üç yeni parti doğmuş, daha sonra bu sayı zorlukla ikiye indirilmiştir. Fakat hiçbir parti 1970'li yıllardaki CHP'nin ulaştığı sosyal demokrat düzeye ulaşamamıştır. 12 Eylül sonrasında kurulan "sosyal demokrat" iddialı partilerde daha çok yeniden örgütlenme ve yeni örgütü ele geçir-

¹⁰⁷ Bora ve Taşkın, *a.g.m.*, s. 544.

¹⁰⁸ Akyaz, Doğan, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 184-5.

¹⁰⁹ Zürcher, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995, s. 381.

¹¹⁰ Kahraman, *a.g.e.*, s. 10-11, 218.

¹¹¹ Bila, *a.g.e.*, s. 341.

me çalışmaları görülmüştür. Kemalizm konusu da dahil olmak üzere, ideolojik ve düşünsel konularda, 1961-80 arasında yaşanan türden bir tartışma yaşanmamıştır.

Ordunun “kökü dışarıda ideolojileri Atatürkçülükle değiştirme” çabası,¹¹² 12 Eylül sonrasındaki siyasetin, bu arada sosyal demokrat siyasetin yeniden oluşturulması sürecine etki etmiştir. “Sosyal demokrasi gerekiyorsa, onu da biz yaparız” düşüncesinin bir yansıması olarak askerî yönetime yakın kişilerce Halkçı Parti kurulmuştur. Daha sonra askerin kontrolü dışında SODEP kurulmuştur. Daha sonra da Ecevit DSP’yi kurmuştur.

12 Eylül sonrasındaki sosyal demokrat partilerde sosyal demokrasi-Kemalizm ilişkisi, münhasıran bir sorunsal olarak gündeme gelmemiştir. Zımnen, Kemalizm ile sosyal demokrasinin bağdaştığı, hatta örtüştüğü varsayılmıştır. Bununla birlikte, HP ve SODEP’in birleşmesinden oluşan SHP içinde, “CHP ve altı ok ilkesinin temelinden aşılmasını isteyen” bir eğilim de görülmüştür.¹¹³ Farklı eğilimlere karşın SHP altı ok ilkesine bağlı Kemalist bir parti olarak kalmış¹¹⁴ ve Kemalizmle herhangi bir hesaplaşmaya girişmemiştir. Bir süre sonra, yeniden kurulan CHP’ye katılan SHP, ideolojik tartışmalardan çok parti içi iktidar yarışlarının kıyasıya yaşandığı bir parti olarak tarihteki yerini almıştır.

1961-80 arasındaki CHP, altı okun halkçılık ve devrimcilik ilkesini sosyal demokrat bir anlayışla yeniden yorumlayarak gelişmişti... Baykal’ın liderliğinde yeniden kurulan CHP ise, altı okun laiklik ve devletçilik ilkesini öne çıkaran bir parti olmuştur. Ecevit’in DSP’si de altı okun milliyetçilik ve dev-

letçilik ilkesini öne çıkarmıştır. Her iki partide de CHP’nin sosyal demokratlaşması sürecindeki fikirlerinden bir takım izler bulunmakla birlikte, bu partiler daha çok Ortanın Solu öncesindeki “Eski CHP”yi andırır politikalar izlemişlerdir. Özellikle status quo’nun (=Establiment) kuvvetli talepleri karşısında geleneksel CHP’nin devletçi çizgisine geri dönmüşlerdir. 90’lı yılların sonunda, özellikle 28 Şubat Süreci’nde, hem CHP hem DSP, “Ordu+CHP” formülasyonunu yeniden hatırlatan politikalar izlemişlerdir.

Özetle, 12 Eylül sonrası kurulan ve CHP’nin uzantıları niteliğindeki Baykal’ın CHP’si ve Ecevit’in¹¹⁵ DSP’si gerek söylem gerekse eylem olarak 1980 öncesinin CHP’sinden farklı bir ideolojik çizgide siyaset yapmışlardır. Özellikle 28 Şubat Süreci’ndeki politikalarıyla, Ortanın Solu öncesindeki “Eski CHP”nin ideolojik çizgisine geri dönmüşlerdir.

Halktan çok devletin duyarlılıklarına önem veren, halkın pratik sorunlarına çözüm üretemeyen ve bir anlamda CGP’leşen bu partiler büyük oy kaybına uğramışlardır. CHP 1999 seçimlerinde % 10’luk barajın altında kalmış, DSP ise ancak %21 oy oranına ulaşabilmiştir. DSP 2002 seçimlerinde sadece %1 oy alabilmiştir. CHP ise oyların sadece % 19’ünü toplayabilmiştir. Her iki partinin oy toplamı bile, bir zamanların CHP’sinin %42 oyuna hiçbir zaman ulaşamamıştır. Her iki partinin %30’u geçmeyen oy oranı %20’ye kadar düşmüştür. Hâlbuki bu yıllar, Batı Avrupa’da sosyal demokrat partilerin uzun bir aradan sonra yeniden örgütlenerek iktidara gelmeyi başardıkları bir dönemdir.¹¹⁶

¹¹² Çelik, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001, s. 91.

¹¹³ Kahraman, a.g.e, s. 167-8.

¹¹⁴ Belge, Murat, *Türkiye’nin Hâlleri*, Ankara, 2003, s. 128.

¹¹⁵ Taşkın’ın da vurguladığı gibi bir zamanların sosyal demokrat hareketinin lideri Ecevit 28 Şubat sürecinde, rakibi Feyzioğlu’nun sağ Kemalist çizgisine dramatik olarak “geri dönmüştür.” Taşkın, “Turhan Feyzioğlu”, s. 539.

¹¹⁶ Kahraman, H. Bülent, “Üçüncü Yol Politikaları, Küreselleşme ve Türk Sosyal Demokrasisi”, (Haz.) Murat Yalçın, *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*, İstanbul, 2000, s. 122.

Son yıllarda, kendisini “liberal sosyal demokrat”¹¹⁷ olarak tanıtan Kemal Derviş, “ortanın solunu birleştirme” amacıyla olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁸ Yukarıda da değindiğimiz gibi, CHP’nin sosyal demokratlaşması sürecinde Kemalist ilkeler, demokrasi ve sosyal demokrasi ekseninde yeniden yorumlanmıştı. Kemal Derviş’te ise böyle bir eğilim görülmemektedir. Kemalist ilkeleri herhangi bir eleştiri ve yeniden yoruma tâbi tutmayan Derviş’e göre, Atatürk devrimleri sol devrimlerdir.¹¹⁹

Sonuç olarak, 12 Eylül sonrası kurulan “sosyal demokrat” ve “demokratik sol” çizgideki partilerde, 1961-80 arasında CHP’de demokrasi ve sosyal demokrasi ekseninde üretilen Kemalizm yorumu türünden bir yorum görülmemiştir.

Sonuç

CHP’nin sosyal demokratlaşması süreci 1961 sonrasında başlamış, 1965 sonrasında hızlanmıştır. Bu süreçte yoğun bir ideolojik tartışma ve çatışma yaşanmıştır. Çatışma konularının başında Kemalizme farklı yaklaşımlar gelmiştir. CHP’nin statik ve statükocu konumunun aynen devamından yana olanlar, sosyal demokrat hareketin mensuplarını Atatürkçülükten sapmak ve sosyalizme kaymakla suçlamışlardır. Parti içinde yaşanan yoğun çatışmalardan sosyal demokrat grup galip olarak çıkmış ve CHP içindeki tutucu kanat tasfiye edilmiştir. Bu tasfiyeden sonra CHP, “Yeni CHP” olarak anılmaya başlamıştır. Doğal olarak Yeni CHP’nin “Yeni Kemalizm” yorumu olmuştur.

CHP içindeki sosyal demokrat hareketin yeni Kemalizm yorumu, Kemalizmden tam bir kopuş değildir; Kemalizmi yeniden yorumlama ve yeniden inşâ girişimidir. Fakat bu, “bu yorum Kemalizmden bir sapmadır” yolundaki eleştirilere hak verdirtecek derecede, “Eski CHP”nin Kemalizm yorumundan farklı bir yorumdur. CHP’yi dönüştürmeyi hedefleyen sosyal demokrat hareketin öncüleri Atatürk’le ilişkilerini ideolojik düzeyden duygusal düzeye kaydırarak, Atatürk’e tarihsel ve konjonktürel bağlamda bir önem atfetmişlerdir. Yeni CHP, Kemalizmle arasına ideolojik bir mesafe koymuştur. Kemalist ilkeler olarak görülen altı oku da katı ve net bir ilkeler demetinden, her dönemde yeniden yorumlanması ve çağın gereklerine uyarlanması gereken genel yönsemeler olarak yorumlamıştır. Sosyal demokrat hareket, altı ok konusunda bir redd-i mirasta bulunmamış, eski yorumu değiştirmekle yetinmiştir.

Kimi yorumlara göre CHP epistemolojik geçmişinden tamamen kopmadığı için “reel bir sosyal demokratik harekete” dönüşememiştir. Esasen CHP’nin epistemolojik geçmişinden “tamamen” kopamamasını doğal karşılamak gerekir. Çünkü CHP çatısı altında ve altı ok amblemi çerçevesinde kalınarak toptan bir redd-i miras ve epistemolojik kopuş mümkün değildir. Kemalizmle ilişkisini tamamen kesmiş bir sosyal demokrasi ancak, CHP dışında ve altı oksuz bir amblem çerçevesinde inşâ edilebilir. Bütün bu çekişmelere karşın, yine de 1961-80 arasında geliştirilmiş CHP sosyal demokrasisini küçümsememek gerekir. İçinde bulunulan şartlar gözönüne alındığında, her şeye rağmen sosyal demokratlaşma konusunda önemli bir başarı öyküsünün saptanması mümkündür. Belki de CHP çatısı altında daha fazlası mümkün değildi...

CHP, sosyal demokratlaşması sürecinde gerek orduya yakın konumundan (ordu+CHP

¹¹⁷ “Derviş’in Solu’na sabah ola hayrola!”, *Milliyet*, 27.04.2001.

¹¹⁸ “Kemal Derviş’in 15.8.2002 tarihli basın toplantısı”, (www.belgenet.com/2002/dervis_150802).

¹¹⁹ “Kemal Derviş Radikal İçin Yazdı”, *Radikal*, 14.1.2004.

imajından) gerekse Kemalizmle özdeş eski kimliğinden uzaklaşma çabası içine girerek, sosyal demokrasiyi önceleyen yeni bir parti hüviyetine bürünmüştür. Bu yeni kimlik ve ideolojik konum CHP'nin %42'lik bir oy yüzdesine ulaşmasını sağlamıştır. 12 Eylül sonrası kurulan "sosyal demokrat" çizgideki partiler ise, özellikle 28 Şubat sürecinde, CHP'nin sosyal demokratlaşması sürecinden önceki "eski CHP" çizgisine geri dönmüşler, bir anlamda CGP'leşmişler ve bunun sonucunda da büyük bir oy kaybına uğramışlardır.

Kaynakça

Abadan, Nermin, *1965 Seçimlerinin Tablolu*, Ankara, 1966.

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1992.

Akat, A. Savaş, *Sosyal Demokrasi Gündemi*, İstanbul, 1991.

Akşin, Sina, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal, Toplumsal ve İdeolojik Kökenleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8.

Akşin, Sina, "Düşünce Tarihi: 1945 Sonrası", *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul, 1995.

Akyaz, Doğan, "Ordu ve Resmi Atatürkçülük", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İst., 2001.

Aydemir, Ş. Süreyya, "Ekonomik, Politik Değişmeler", *Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971.

Aydemir, Ş. Süreyya, *Lider ve Demagog*, İstanbul, 1997.

Aydın, Suavi, "Sosyalizm ve Milliyetçilik: Galilefizmden Kemalizme Türkiye'de 'Üçüncü Yol' Arayışları", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul, 2004.

Baban, Cihat, "Atatürk'e Dönüş", *Cumhuriyet*, 31.7.1971.

Baykal, Deniz, "Toplumsal Yapı Çözümlemesi ve Gelişme Doğrultusunun Teşhisi", *Türkiye'nin Yapısal Analizi*, Ankara, 1971.

Bektaş, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi*, İstanbul, 1993.

Belge, Murat, *Türkiye'nin Hâlleri*, Ankara, 2003.

Bila, Hikmet, *CHP 1919-1999*, İstanbul, 1999.

Bora, T., Taşkın, Y., "Sağ Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

Bozarslan, Hamit, "Bülent Ecevit", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

Cemal, Hasan, *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım*, İstanbul, 1999.

CHP, *Ak Günlere-CHP Seçim Bildirgesi 1973*, Ankara, 1973.

CHP'deki Tartışmaların İçyüzü-Belgeler, Ankara, 1967.

CHP'nin Düzen Değişikliği Programı, Ankara, 1969.

CHP'nin XX. Kurultayı Parti Meclisi Raporu, Ankara, 1970.

"CHP Aşırı Sağın da Aşırı Solun da Karşısındadır", *Milliyet*, 29.4.1967.

"CHP'de Mülliyeliler", *Yeni Ortam*, 1.3.1974.

Çavdar, Tefik, "Cumhuriyet Halk Partisi 1950-1980", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8.

Çelik, Nur Betül, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İst., 2001.

Demirel, Ahmet, "İsmet İnönü", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

"Derviş'in Solu'na sabah ola hayrola!", *Milliyet*, 27.04.2001.

Döner, Mehmet, *Üçüncü Adam Ecevit*, İstanbul, 1974.

Ecevit, Bülent, "Atatürk ve Doktrin", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

Ecevit, Bülent, *Atatürkçülük ve Devrimcilik*, (İstanbul: 1970?).

Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, İstanbul, 1975.

Emrealp, Sadun, *Sosyal Demokrasi'den "Sosyal Demokrasi"ye...*, İstanbul, 1991.

Erdem, Tarhan, "CHP'de Parti İçi Mücadelede 'Kemalizm' ve 'Devrimler' Tartışmaları Üzerine", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

Erdoğan, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, 2003.

Erhan, M., *Karaoğlan Geliyor*, İstanbul, 1974.

Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara, 1986.

Fedayi, Cemal, "Ortanın Solu Akımı", *Liberal Düşünce*, Sayı 33, Kış 2004.

Feyzioğlu, Turhan, "Cumhuriyetçi Güven Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, Cilt 8.

Gevgilili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul, 1981.

Güneş, Turan, "Aydınların Diktatörlüğü", *Hür Vatan*, 20.2.1962.

Güneş, Turan, "Çıkmazdan Çıkabilecek miyiz?", (açıkoturum metni), *Yön*, 14 Mart 1962, Sayı 13.

Güneş, Turan, "Taksim'deki Süngü", *Hareket*, 25.12.1962.

Güneş, Turan, vd., *Atatürk'ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980.

Güneş-Ayata, Ayşe, *CHP: Örgüt ve İdeoloji*, Ankara, 1992.

İnalcık, Halil, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu-Batı*, Sayı 29, 2004.

Kahraman, H. Bülent, "Üçüncü Yol Politikaları, Küreselleşme ve Türk Sosyal Demokrasisi", (Haz.) Murat Yalçın, *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye*, İstanbul, 2000.

Kahraman, H. Bülent, *Sosyal Demokrasi, Türkiye ve Partileri*, Ankara, 1993

Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul, 1994.

"Kemal Derviş Radikal İçin Yazdı", *Radikal*, 14.1.2004.

"Kemal Derviş'in 15.8.2002 tarihli basın toplantısı", (www.belgenet.com/2002/dervis_150802).

Kili, Suna, *Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, İstanbul, 1976.

Kurt, Süleyman, *Bülent Ecevit*, İstanbul, 2002.

Mazıcı, Nurşen, "27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İst., 2001.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 22.5.1974, B. 82, O. 2, Cilt 3.

Mirkelamoğlu, Necip, *Ecevit Ecevit'i Anlatıyor*, İstanbul, 1977.

Özbakır, Ethem, *Demokratik Sol Belgeler*, Ankara, 1977.

Özdemir, Hikmet, *Sol Kemalizm*, İstanbul, 1993.

Perinçek, Doğu, *Atatürk'ün Bugünkü Önemi*, İstanbul, 1980.

Satır, Kemal, *CHP'de Bunalım*, Ankara, 1972.

Savaş, Aycan, *Türkiye'de Ortanın Solu Hareketi*, (Yayımlanmamış Master Tezi), Ankara, 2000.

Selçuk, İlhan, "Tampon Parti", *Cumhuriyet*, 28 Ekim 1962.

Sencer; Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1971.

Taşkın, Yüksel, "Turan Güneş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

Taşkın, Yüksel, "Turhan Feyzioğlu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İstanbul, 2001.

TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 3.5.1961, B. 59, O. 1, Cilt 5.

Ulus, 20.11.1966.

Ünder, Hasan, "Atatürk İngesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, İst., 2001.

"Yol Ayrımında CHP", *Toplumcu Düşün*, Haziran-Temmuz 1979, Sayı 10.

Zürcher, E. Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1995.